

Úžitkové druhy - ovocie a zelenina

Neoddeliteľnou súčasťou biodiverzity vo svete botaniky je aj množstvo úžitkových plodín. Produkcia plodov a produktov rastlinnej ríše je prirodzeným základom pre uspokojenie obživy všetkého živočíšstva na planéte. Konzumentami rastlinných produktov je pochopiteľne aj človek.

Od prvopočiatkov civilizácie sa prejavovala snaha ľudí produkčnú schopnosť rastlín zvyšovať, zlepšovať kvalitu a úžitkovú hodnotu plodov, intenzifikovať pestovanie a zaistiť si tak spoľahlivú obživu. Selekciami a cieľovým šľachtením sa postupne rozrastal počet kultúrnych foriem rastlín. Tento proces prebieha dodnes a kultúrne odrody predstavujú v súčasnosti významné kultúrne dedičstvo. Jeho uchovávanie je preto samozrejmosťou. Výnimočné danosti kultúrnych plodín sú pri aktuálnom rozvoji civilizácie podmienkou udržania životnej úrovne. Pestovanie skultúrnených druhov plodín má v rôznych častiach sveta odlišnú tradíciu. Z úžitkového hľadiska sa zvyknú plodiny rozčleňovať predovšetkým na skupinu zeleniny a skupinu ovocia.

Aktuálne obľúbené odrody majú predpoklad širokého pestovania a využívania v bežnej súčasnej poľnohospodárskej a záhradníckej výrobe. Snahou botanických záhrad je predovšetkým **uchovávanie starších odrôd**, novodobým šľachtením prekonaných, dočasne pozabudnutých alebo len miestne pestovaných odrôd. Udržanie historického genofondu kultúrnych rastlín je zaujímavé nielen z pohľadu dokumentovania vývoja, ale môže prekvapivo prispieť ku riešeniu novodobých požiadaviek na odlišné úžitkové vlastnosti aktuálne pestovaných odrôd ovocia a zeleniny, prípadne ponúknuť východiskový genetický materiál na dosiahnutie rôznych druhov rezistencie voči novodobým patogénom.

Druhou oblasťou angažovania sa zbierkových záhrad je osвета a propagácia výnimočných **noviniek v sortimente úžitkových rastlín**. Neobyčajná výkonnosť, výnimočný zdravotný potenciál alebo nevšedné vlastnosti produktov (rôznorodosť tvarov a farebných mutácií plodov a ich veľkosti) sú obľúbeným predmetom záujmu širokej verejnosti.

Podpora rôznorodosti rozširovania sortimentu kultúrnych plodín je racionálne odôvodniteľnou požiadavkou doby. Tento trend je odozvou na doterajšie opačne smerované úsilie poľnohospodárskej veľkovýroby s orientáciou na uniformitu.

Ovocie

Z botanického hľadiska sa ako **ovocie** označujú plody rastlín : napr. jablko, paradajka, pomaranč, banán, paprika, uhorka... Bežne je ale zaužívané, že ovocie je sladké a teda napr. uhorka, paprika a paradajka sa v praxi označuje ako zelenina.

Možným riešením pri rozhodovaní, čo je zelenina a čo ovocie, je vymedzenie ovocia ako plodov drevín. Aj tu sa však musia pripustiť oprávnené drobné výhrady (napr. avokádo s minimálnym obsahom cukrov, resp. jahoda ako bylinný druh). Viac k tejto otázke je možné nájsť v kapitole venovanej zelenine.

Ovocie sa rozdeľuje do skupín:

malvice (jablko, hruška, dula, jarabina, oskorusa, mišpuľa)

kôstkovice (čerešňa broskyňa, slivka, marhuľa, ringlota)

bobule (čučoriedka, brusnica, ríbezle, egreš, hrozno, malina, jahoda, moruša)

suché plody – orechy (lieskový oriešok, vlašský orech, gaštan)

Ovocné druhy sú v zbierkach rastlín botanickej záhrady reprezentované niekoľkými **aktuálnymi odrodami jabloní** (Jonagold, Fuji, Braeburn, Starkrimson, Denár, Rubín, Rubinola, Florina, Rosana, Red Devil, ...).

Staré odrody jabloní vo výsadbách BZ: Boskopské zelené, Boskopské červené, Czar Peter, Croncelské, Malinové hornokrajské, Ananasová reneta, Hvězdnatá reneta, Markova zlatá reneta, Granat, Ušlechtilé žluté, Londýnské, Zvonkové, Čistické, Parména zlatá zimní, Malinové podzimní, Knížecí zelené, Borovinka, Hontánské, Strýmka, Grávštýnské zelené, Aurora, Míšenské, Ontario a niekoľko ďalších bližšie nešpecifikovaných exemplárov krajových odrôd.

Máme vo výsadbách aj niekoľko kusov neurčených starých krajových odrôd sliviek, hrušiek, čerešní.

Sortiment ovocných druhov v areáli dopĺňajú aj známe odrody **hrušiek** (Boscova, Nitra, Jana, Madam Verte, Kumoi), **dula** Ronda, **čerešňa** (Karešova), **slivky** (Tipala, Čačanská lepotica, Gabrovská, ...), **Ringloty** (Althanova, Zelená, Nancyská mirabelka), **ríbezle** (Otelo, Viola, Eva, Jonkheer van Tets, Heinemann, Rovada, Victoria, Blanka), **malina** (Heritage, Poranna Rosa), **orechov** vlašských (Buchlov, Seifersdorfský, Jupiter), **lieskovcov** (lieska Webova, Lombardská červená,

Lombardská zelená, Halská), **broskyňa** Vinohradnícka, **vinič** (farebné klony rezistentnej odrody Izabela- biely, ružový a modrý, ...) a pod.

Každý druh je navyše zastúpený niekoľkými exemplármi aj nepomenovanými krajovými odrodami.

Menej tradičné ovocie je zastúpené odrodami druhov:

aktinidia (*Actinidia chinensis* –KIWI, sortiment *Actinidia arguta*),

asimina trojlaločná = „PAW PAW“ (*Asimina triloba* odrody 'PRIMA', 'SUNFLOWER', 'LUIGY' 'REBECCA'S GOLD', + výber semenáčov),

muchovník – *Amelanchier* (*A. alnifolia* 'HONEYWOOD', *A. alnifolia* 'SLEYT', *A. alnifolia* 'KRASNOJARSKAJA', *A. alnifolia* 'THIESSEN', *A. alnifolia* 'SMOKEY', *A. alnifolia* 'PRINC WILLIAM', *Amelanchier alnifolia* (4355), *Amelanchier lamarckii* 'MARTIN', *Amelanchier lamarckii* 'AUTUMN BRILLIANCE', *Amelanchier ovalis* 'MEDIKUS', *Amelanchier laevis* (4351), *Amelanchier sanguinea*),

zemolez kamčatský - *Lonicera kamtschatica* (JUGANA, NIMFA, KARINA, VOJTEK, TUNDRA, AURORA, ZOJKA, BOREALIS, MORENA, HONEY BEE, TOMICZKA, botanický druh *L. kamtschatica* var. *LONGIFOLIA*),

rakytník rešetliakovitý - *Hypophae rhamnoides* (BOTANIKA, ALTAJSKÁ, SLUNÍČKO, AROMAT, PANTELEJEVSKAJA, KRASAVICE, LEIKORA, opeľovač ♂, *H. rhamnoides* HICUL SILVERSTAR - kompaktný),

hlošina okolkatá - *Eleagnus umbellata* – semenáče botanického druhu, *Eleagnus umbellata* 'POINTILLA FORTUNELLA' (žltá), *Eleagnus umbellata* 'POINTILLA AMOROSO' (červená)

moruša biela - *Morus alba* (*M. alba* veľkoplodá biela, *M. alba* veľkoplodá čierna, *M. alba* – exempláre botanického druhu), moruša čierna – *Morus nigra* 'Smolenice', *Morus macroura*, *Morus alba* x *Morus rubra* 'ILLINOIS EVERBEARING',

oskoruša - *Sorbus domestica*

jarabina vtáčia- *Sorbus aucuparia* ('Moravská sladkoplodá', 'Granát' / 'Granatina')

mišpuľa – *Mespilus germanica* (veľkoplodá)

ruža plodová 'KARPATHIA',

Exotickým druhom ovocia umiestneným v exteriérových expozíciách je venovaná samostatná kapitola – vid' Exotické druhy v exteriéri.

Zelenina

Medzi zeleninu zaraďujeme druhy ponúkajúce jedlé časti kultúrnych rastlín (najčastejšie jednoročných a dvojročných druhov – len výnimočne viacročných rastlín). Najčastejšie sa jedná o iné časti rastlinného tela, než sú ich skutočné plody, teda skôr list, koreň, cibuľa, podzemok. Zelenina obyčajne neobsahuje veľké množstvo jednoduchých cukrov. V každej definícii sa však objavujú drobné nedostatky a rozhodnutie o priradení plodín ku zeleninám alebo naopak ku ovocným druhom, môže byť právom vnímané ako nejednoznačné. Problematické je zaradenie aj niektorých významných druhov, ako napríklad rajčiaky, melóny, a pod.) Zaujímavé vysvetlenie k problému zaradenia rajčiakov ponúka súdny výrok z dávnejšej doby, kedy sa riešil problém rozdielneho preclievania ovocia a zeleniny. Sudca Gray v roku 1893 vyhlásil, že *„rajčiaky sú zeleninou, rovnako ako uhorky, fazuľa a hrášok...“* Rajčiaky boli totiž pôvodne posudzované ako ovocie. Napriek tomu sudca ďalej upresnil: *„...toto ovocie (kedysi aj rajčiak) je totiž konzumované spolu s hlavným jedlom, polievkou, rybou alebo mäsom, čo z neho robí súčasť jedla, teda zeleninu „.*

Záver podľa tohto vysvetlenia:

Zelenina sa konzumuje ako súčasť hlavného jedla.

Ovocie je chápané ako dezert (sladký) konzumovaný mimo hlavné jedlo.

Aj po prijatí tejto definície zostáva problematické jednoznačné zaradenie napr. melónov, či Pepino Gold (*Solanum muricatum*). Niektoré „dezertné“ (výnimočne sladké) odrody rajčiakov sú tiež atraktívne ako samostatný chod.

Možným riešením pri rozhodovaní, čo je zelenina a čo ovocie, je vymedzenie ovocia ako plodov drevín. Aj tu sa však musia pripustiť oprávnené drobné výhrady (napr. avokádo a jahody).

Zeleniny sa zvyknú zaraďovať do tematických skupín:

koreňová (mrkva, petržlen, chren, čierny koreň, red'kev, cvikla, repa),

listová (kapusta, kel, mangold, portulaka, rukola, šalát, špenát),

cibuľová (cibuľa, cesnak, pór),

hlúbová (karfiol, brokolica, kaleráb),

plodová (uhorka, paradajka, paprika, patizón, melón cukrový, melón vodový, tekvica),

lahôdková (špargľa, artičoky),

strukoviny (fazuľa, hrach)

Celý sortiment zeleninových druhov je súčasťou zbierkového fondu našej botanickej záhrady. Predmetom záujmu sú predovšetkým menej bežné odrody inak známych zelenín a plodín. Výnimočnú pozornosť venujeme rajčiakom, chilli - papričkám, tekviciam a príbuzným druhom (*Lagenaria*, *Luffa*, *okrasné uhorky*, *Benincasa*, ...) a netradičným odrodám iných druhov zeleniny. Výsledky pestovania prezentujeme na každoročnej sezónnej výstave plodov, ktorá sa koná tradične v septembrových termínoch. Súčasťou podujatia je vyhodnotenie „najväčšej“ a „najzaujímavejšej“ tekvice. Vyzývateľom je samotná Botanická záhrada UPJŠ a v doterajšej histórii sa miestny rekord v hmotnosti tekvice podarilo posunúť na úroveň 149 kg. Príležitostným spestrením jesennej výstavy plodov je moderovaná degustácia chilli - papričiek za účasti Ing. Petra Gajdoština z ČR.

